

ALKMAAR IN DE VERDEDIGING

ALKMAAR IN DE VERDEDIGING

samengesteld door

Marlies ten Berge
Peter Bitter
Henk Komen
Anne Pauptit
Harry de Raad

Vormgeving en omslagontwerp

Rob van Wilgen

Druk

Tijl Uilenspiegel Alkmaar

Oplage

3000

Open Monumentendag september 2004

Uitgave van de gemeente Alkmaar in samenwerking met het Regionaal Archief Alkmaar. Verschenen ter gelegenheid van de viering van 750 jaar stadsrechten en de landelijke opening van de Open Monumentendag op 9 september in Alkmaar.

Regionaal Archief Alkmaar

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inleiding	4
Alkmaar, van dorp tot stad	4
Kastelen Torenburg, Nieuwburg en Middelburg	5
Vestingwerken, wallen en stadspoorten, 1254-1300	7
Nieuwe stadsmuren, 1300-1350	7
Veertiende-eeuwse uitbreidingen	9
Nieuwe vesten, 1524-1538	10
Alkmaarse vestingbouw rond 1573	12
Spaans beleg en Alkmaarse Victorie	13
Voltooing van de vestingbouw, 1573-1595	15
Alkmaarse poorten	17
Friese poort	19
Geester- of Bergerpoort	22
Kennemerpoort	24
Nieuwlanderpoort	26
Boompoot	27
Schermerpoort	29
Wortelpoot en Waterpoort	30
Aanleg van het Noordhollands Kanaal	32
Texelse en Friese barrière	33
Van vesten tot verpozen	34
Huizen aan de Kanaalkade en het Kennemerpark	36
Bunkers uit WOII	37
Tenslotte	38
Literatuurlijst	40

Alkmaar kreeg in het jaar 1254 stadsrechten en daarmee het recht tot het beschermen van haar stedelingen. Door de eeuwen heen hebben de stadsversterkingen de contouren van Alkmaar bepaald. Van de oudste middeleeuwse vestingen resteren thans ‘bovengronds’ alleen de grote waterlopen, die ooit waren aangelegd als vestinggrachten. Ondergronds zijn er echter nog allerlei resten aanwezig en van de boeiende geschiedenis van deze oudste vestingwerken is door archeologisch onderzoek nog maar een tip van de sluier opgelicht.

Tot de dag van vandaag wordt de historische binnenstad nog omgeven door de imposante wallen, bastions en singelgrachten die in 1573 zijn aangelegd om het Spaanse leger te weren. Ontworpen door de Alkmaarse landmeter Adriaan Anthonisz, zijn ze het prototype van het beroemde ‘Oud-Nederlandse Vestingstelsel’ dat nadien in talloze steden is toegepast.

In 2004 vieren de Alkmaarse stedelingen het 750-jarig jubileum van het stadsrecht. In dat kader vindt de landelijke opening van de Open Monumentendag ditmaal plaats in Alkmaar, binnen de beroemde verdedigingsgordel van Adriaan Anthonisz. Het jaarlijks variërende thema van de Open Monumentendag is monumenten van verdediging, onder het motto ‘Merck toch hoe sterck’. Dit vormde de aanleiding voor de gemeente Alkmaar tot het uitgeven van deze publicatie, geheel gewijd aan de lokale stadsverdediging.

Drs. J. Brouwer

Hoofd sector Stadsontwikkeling van de gemeente Alkmaar

INLEIDING

De stadsverdediging van Alkmaar begint bij het verkrijgen van de stadsrechten, in 1254. Door het stadsrecht kregen burgers inbreng in het eigen bestuur en in de wijze van verdediging.

De stedelingen beschermden hun stad aanvankelijk met een brede omgrachting en aarden wallen en/of palissaden en bakstenen poorten. Later verreezen er gemetselde stenen muren met torens.

Veel burgers hadden zelf een wapen in huis, maar de stad had ook eigen troepen, namelijk de schutterij. Dit waren weerbare burgers die een vrijwilligersleger vormden. In de 14de eeuw ontstonden er twee schuttersgilden, het Voetbooggilde en het Handbooggilde met als patroonheiligen respectievelijk Sint Joris en Sint Sebastiaan. Dit waren vooral de meer bemiddelde burgers, omdat de leden zelf hun eigen wapens moesten aanschaffen. Zij hadden oefenterreinen op een toen nog open deel van de binnenstad, het Doelenveld, waar elk ook een eigen gebouw had om

De Oude Doelen en het Hof van Bergen (P. van Looy, 1889 naar de situatie van 1730; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Nieuwe Doelen (P. van Looy, 1889 naar de situatie van 1730; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

bijeen te komen, de Oude Doelen en de Jonge Doelen. De Oude Doelen zijn inmiddels gesloopt maar de Jonge Doelen bestaat nog, een monumentaal gebouw dat aan de Doelenstraat is neergezet in 1561, met een aangebouwde tuinvleugel uit 1618. Natuurlijk gebruikte men inmiddels vuurwapens. Aan de andere kant van de Doelenstraat, bij nummer 4, werd in 1605 een groot leegstaand kloostergebouw ingericht tot Bushuis om onder meer artillerie op te slaan. Een aantal oude kanonslopen staat tegenwoordig nog opgesteld in het

Victoriepark. Pas in 1795 -in de Franse tijd- ging de schutterij op in landelijke militaire organisaties. Tot die tijd had Alkmaar haar verdediging in eigen hand.

ALKMAAR, VAN DORP TOT STAD

De oudste archeologische vondsten in de binnenstad wijzen erop dat de nederzetting Alkmaar omstreeks 900 zal zijn ontstaan. In de 10de eeuw schonk de Hollandse graaf

Dirk I twee boerenhoeven in Alkmaar aan het klooster van Egmond. We moeten ons Alkmaar in die tijd voorstellen als een dorp van boerderijen gelegen op de rand van een ‘geest’ ofwel zandrug. Op die zandrug werd ook de Grote Kerk gebouwd. In de 11de en 12de eeuw groeide Alkmaar flink in omvang en uit archeologische vondsten blijkt zij maar liefst 6 tot 10 hectare groot te zijn geweest. In de 12de eeuw was in Alkmaar een markt en het dorp ontwikkelde zich al snel tot belangrijk handelscentrum van de regio. Aarden wallen of stadsmuren had Alkmaar in die tijd nog niet en dat maakte deze groeiende plaats kwetsbaar in tijden van conflicten. Immers, de graven van Holland voerden oorlog tegen de West-Friezen die het grafelijke gezag over hun gebieden niet erkenden. Aangezien Alkmaar zeer strategisch lag aan een van de belangrijkste toegangswegen naar West-Friesland, kreeg zij voor de graven een militair belang. Door de gewapende uitvallen van de West-Friezen richting Kennemerland bleek steeds weer hoe kwetsbaar Alkmaar zonder bescherming was. In 1254 kreeg het dorp dan ook stadsrechten, hetgeen onder meer betekende dat de stad haar eigen verdediging mocht organiseren. Kort hierop werden al de eerste vesten aangelegd.

De aanleg van vestingwerken rond een nederzetting zoals Alkmaar zorgde ervoor dat degenen die zich daarbinnen vestigden veiliger woonden dan in de nog onbeschermdo dorpen. De bewoners die binnen de stadspoorten woonden, noemden zich heel toepasselijk ‘poorters’ van die stad.

De versterkte steden werden in de 13de en 14de eeuw -naast de adellijke burchten- belangrijke nieuwe militaire steunpunten. In de 15de eeuw zouden de versterkte steden in de oorlogvoering zelfs een belangrijker plaats gaan innemen dan de adellijke burchten.

KASTELEN TORENBURG, NIEUWBURG EN MIDDELBURG

Torenburg in welstant (A. Rademaker, 1730, naar de middeleeuwse situatie; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Nabij Alkmaar bevonden zich drie adellijke burchten, alle kastelen van de graaf van Holland. Ze waren strategisch gelegen om de West-Friezen de toegang tot Kennemerland te beletten. Kasteel Torenburg speelde een grote rol in de oorlog tegen de West-Friezen. Het stond omstreeks

de plek van de tegenwoordige Friesebrug en controleerde de toegang tot Alkmaar via de Westfriese Omringdijk. Troepen verplaatsten zich destijds nog te voet en het kasteel controleerde de route vanuit het noorden via de Frieseweg en vanuit het oosten via

de Oudorperdijk (deze sloot aan op de Huygendijk). De Torenburg was al vóór 1200 opgetrokken van een kostbaar bouw materiaal, namelijk tufsteen uit de Duitse Eifel. Vlak voor de veldtocht tegen de West-Friezen die voor hem zo fataal afliep, liet Rooms Koning graaf Willem II in 1254-55 Torenburg in baksteen herbouwen. Hier was de hoogste grafelijke ambtenaar van de regio, de baljuw van Kennemerland, gehuisvest. In 1289 aanvaardde Graaf Floris V in dit kasteel de onderwerping van de West-Friezen. In die tijd liet Floris bij de Munnikenweg en bij de Vronermeer twee extra kastelen bouwen, de Middelburg en de Nieuwburg. Nadat de baljuw -inmiddels niet alleen van Kennemerland maar ook van West-Friesland- was verhuisd naar de Nieuwburg, raakte

Nieuwburg bij Oudorp (A. Rademaker, 1725; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

kasteel Torenburg in verval. Het is vermoedelijk rond 1375 gesloopt. Het uiterlijk van dit kasteel is niet bekend. De plaats waar het heeft gestaan is naderhand doorgraven door een vestinggracht en nog later door het Noordhollands Kanaal. Nabij de Friesebrug is in de binnenstad nog steeds een straat met de naam Torenburg. Van de kastelen de Middelburg en de Nieuwburg, beide gelegen in de Oudorperpolder, is het

uiterlijk dankzij opgravingen wel bekend. De Nieuwburg was de grootste en bestond uit een bakstenen hoofdburcht met een woontoren (een zware toren met daarin de meest vooraanstaande vertrekken) en een zijvleugel aan een ommuurd binnenhof, met ernaast een aparte ommuurde voorburcht voor manschappen, opslag en dergelijke. Behalve door de muren werd het kasteel verdedigd door een dubbele omgrachting. De Middelburg was veel kleiner en bestond uit weinig meer dan een toren met een zijaanbouw en een ommuurd voorhof, eveneens met een dubbele omgrachting. De Nieuwburg bevond zich

strategisch bij de smalle zandrug aan de noordkant van Oudorp en bij de zuidoever van de Vronermeer. De Middelburg bevond zich halverwege de Munnikenweg tussen de Torenburg en de Nieuwburg in en beheerste niet alleen deze landweg, maar ook een waterverbinding tussen de Vronermeer en het Zwijnsmeer ten zuiden van de Munnikenweg. Inmiddels waren waterverbindingen strategisch belangrijk geworden omdat men de troepen nu niet alleen over land maar ook per schip verplaatste.

Middelburg bij Alkmaar (A. Rademaker, 1725 naar een oudere toestand; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

VESTINGWERKEN, WALLEN EN STADSMUREN, 1254-1300

De schriftelijke bronnen over vestingbouw in Alkmaar bieden vóór 1500 weinig informatie. In de kroniek van Melis Stoke uit de 14de eeuw staat vermeld dat in 1297 soldaten werden verzameld *'in de vesten, tot Alcmaer'*. Zeer waarschijnlijk was Alkmaar in die tijd al versterkt door een aarden wal en/of een omheining van houten palen (palissadering).

In 2003 hebben opgravingen van de Geesterpoort -waar de Gasthuisstraat overgaat in Zevenhuizen- meer informatie opgeleverd over de oudste verdedigingswerken van Alkmaar. Daarbij zijn sporen aangetroffen die waarschijnlijk stammen uit de 13de eeuw. Er zijn zware funderingen tevoorschijn gekomen die laten zien dat de poort waarschijnlijk uit een vierkante toren bestond met een doorgang in het midden. Er bleek ook een zware fundering vanaf de poorttoren naar het westen te lopen. Dit zal een ommuurde voorhof van de poort zijn geweest. Vanaf

Zware fundering aangetroffen in de Gasthuisstraat in 2003 (Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar)

Opgraving Canadaplein 1998-99: bij het uitgraven van de bouwput voor het Stedelijk Museum tekent zich in de wand de doorsnede af van de middeleeuwse vestgracht. Rechts is nog één van de funderingen van de stadsmuur van 1300-1350 te zien (Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar)

de voorhof zal een klapbrug over de gracht hebben gelegen. Onder de voorhof was de bodem niet vergraven, wat betekent dat de constructie stamt uit de tijd van de eerste aanleg van de vestinggracht. De poorttoren zelf was niet massief gemetseld, maar bestond uit 'kistwerk', hetgeen wil zeggen dat de poort een kern had van kalkmortel en puin, met een beklede buitenzijde. De poort dateert waarschijnlijk van vóór 1300. Tijdens opgravingen bij het Canadaplein in 1998 is een deel van de oude vestinggracht buiten de aarden wal en/of palissade ontdekt. Enkele jaren later kwam uit opgravingen bij de Molenbuurt meer informatie over deze gracht.

De breedte kon toen worden bepaald op omstreeks 15 meter.

NIEUWE STADSMUREN, 1300-1350

De aarden wallen en/of palissaden zijn op enig moment vervangen door bakstenen muren. De resten hiervan zijn in 1999 opgegraven bij archeologisch onderzoek onder het huidige Stedelijk Museum aan het Canadaplein. De aangetroffen resten bestonden uit een zestal vierkante funderingen op een rij, die de basis vormden voor een 'spaarboog-

Opgraving Canadaplein 1998-1999: de stadsmuren uit 1300-1350 en uit 1538 (Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar)

de Lindegracht. In 1960 werd bij rioleringswerkzaamheden in de Koorstraat aan de Lindegracht muurwerk gevonden van de Kennemerpoort, die van dezelfde baksteen gemaakt bleek te zijn. Er zijn echter nog teveel vragen die open staan om met zekerheid de oudste vestingwerken van Alkmaar te kunnen reconstrueren. Mogelijk was er een beperkte ommuring aan de westzijde, maar een complete ommuring van de gehele toenmalige stad is niet uitgesloten. Bij een beperkte ommuring denken we aan een halvemaaanvormige versterking die alleen over de zandrug van de westelijke binnenstad liep en dan eindigde bij de lage gronden ten oosten van de lijn Doelenstraat-Schoutenstraat-Ruitersteeg-Baanstraat. De noordkant liep mogelijk diagonaal over de Paardenmarkt. Aan de zuidkant dateert de aanleg van de Lindegracht wellicht uit de tijd van de eerste vestingwerken.

Een intrigerende vondst is een zware spaarboog-fundering die in 1997 bij de Waag werd gevonden, gemetseld van dezelfde steensoort als de stadsmuur onder het Canadaplein en daterend uit ongeveer 1280. Deze muur liep parallel aan de oever van de Mient. Men schijnt in 1980 bij de

constructie'. Dit is een bouwwijze uit de 13de en 14de eeuw waarbij veel baksteen bespaard werd. De overige funderingen waren verdwenen als gevolg van het verbreden en uitdiepen van de stadsgracht in de 16de eeuw. Gezien de toegepaste baksteen zou deze stadsmuur heel goed uit circa 1300-1350 kunnen dateren. Stadsmuren uit deze periode zijn bovengronds in Nederland nauwelijks bekend. In Zutphen staat nog een deel van een stadsmuur uit dezelfde periode. De reconstructie van de Alkmaarse stadsmuur is hierop gebaseerd. De soldaten stonden op een weergang, deze had een borstwering met kantelen, ter bescherming tegen vijandelijke pijlen en speren. De vondst aan het Canadaplein maakt duidelijk dat ook de muurresten -die in 1964 zijn gevonden onder de bebouwing op de hoek Bagijnenstraat / Gasthuisstraat- afkomstig zijn van de oudste stadsmuur. Die verder doorliep langs

De zware spaarboog-fundering bij de Waag (Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar)

restauratie van het biermuseum (Houttil 1) in de kelder van dit pand op een zware torenachtige fundering gestoten te zijn. Horen deze vondsten bij de oude stadsmuur, of gaat het om forse gebouwen? Stond er wellicht een stadspoort aan de Peperstraat. Was de voorganger van de Dijkbrug een poortbrug die over de Mientgracht/Kaarsemakersgracht naar de Dijk voerde? Via de Dijk kon men via landwegen over de Westfriese Omringdijk naar het noorden langs de Rekere, of naar het oosten langs het Zeglis. Wellicht brengen toekomstige opgravingen hierover nog eens uitsluitsel.

VEERTIENDE-EEUWSE UITBREIDINGEN

Omstreeks het midden van de 14de eeuw is Alkmaar in noordwaartse en zuidwaartse richting vergroot door forse klei-ophogingen tussen de Nieuwesloot en de Kanaalkade aan de ene kant en tussen de Breedstraat en de Oudegracht/Vijvertje aan de andere kant.

Voor zover dat nog niet eerder was gebeurd, moeten in die periode de stadsvesten langs de noord- en zuidkant om de nieuw aangelegde stadsgebieden heen zijn doorgetrokken. Aan de noordzijde bevond zich een poort aan het einde van de Sint Pieterstraat. Nabij deze poort stond in 1573 nog de Pietertoren. Deze poort gaf bezoekers toegang tot de Houttil. Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 staat de poort bij de Pietertoren aangegeven met 'porta', maar het uiterlijk van de poort is daarop niet herkenbaar. Op het schilderij 'Het herbergen van de reizigers' uit de reeks van de Zeven Werken van Barmhartigheid staat een poortgebouw afgebeeld. Dit schilderij werd in 1504 gemaakt door de niet geïdentificeerde Meester van Alkmaar. We zien hierop een vierkante poort met een hoge verdieping boven de doorgang en slanke poorttorens op de hoeken. Wellicht stelde dit de poort bij de Pieterstoren voor. Aan de zuidzijde van Alkmaar liep de laatmiddeleeuwse vestinggracht waarschijnlijk ter plaatse van de Vijversloot, een brede sloot tussen de Laat en de Oudegracht. Deze is duidelijk te zien op de kaart van Jacob van Deventer.

De steeg Het Vijvertje herinnert nog aan deze gracht. Bij de hoek Oudegracht/Ruitersteeg heeft de Oudegracht nog altijd een merkwaardige, zuidwaartse knik en tot dit punt ligt het eerste deel van de Oudegracht precies in het verlengde van de Vijversloot. Vóór het Groot Nieuwland maakte de

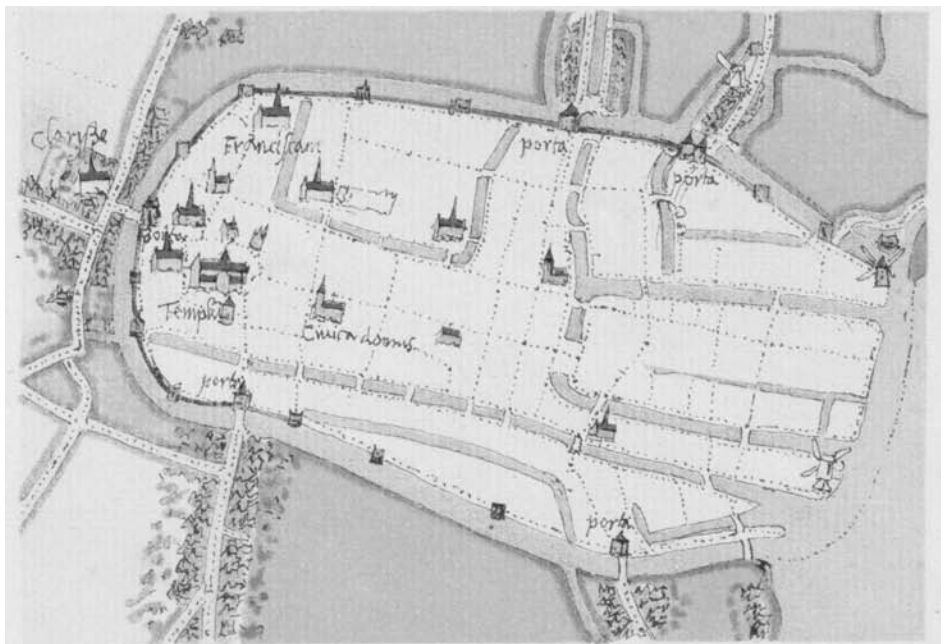

Het Herbergen van de reizigers (Meester van Alkmaar, 1504; Collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Vijversloot een zuidwaartse bocht en ging via de Nieuwlandersingel oostwaarts naar het Voormeer. In een acte van 1381 is sprake van een huis, gelegen aan de Fnidsensteeg bij de weg die naar de stadspoort leidt. Deze weg liep waarschijnlijk boven op de toenmalige Voormeerdijk, die rond 1350 is aangelegd ter plekke van de Kapelsteeg, Groot en Klein Nieuwland en verder langs de zuidkant van de Voormeer naar het Zeglis. Deze stadspoort moet zich aan het zuideinde van het Klein Nieuwland hebben bevonden. Bij de aanleg van de Oudegracht in 1536 wijzigde de situatie hier sterk omdat men deze vestinggracht rechtdoor liet gaan, dwars door de Voormeerdijk. Het Groot en Klein Nieuwland werden in 1536 door de bouw van een nieuwe Nieuwlanderpoort gescheiden.

NIEUWE VESTEN, 1524-1538

Door armoede en misoogsten heerste er omstreeks 1490 grote onrust onder de bevolking. De inning van het 'ruitergeld' (een belasting ten behoeve van de oorlogsvoering) werd de directe aanleiding tot een opstand. Deze is de geschiedenis ingegaan als 'de opstand van het Kaas- en Broodvolk'. De rebellie begon in Hoorn en ook Alkmaar deed mee. Uiteindelijk breidde het oproer zich uit tot Leiden. De onrust duurde tot in 1492. Toen werd aan de opstand een einde gemaakt door Albrecht van Saksen die in opdracht van de toenmalige landsheer Maximiliaan van Oostenrijk met Duitse huurlingen de opstand in bloed smoorde. De West-Friese steden en ook Alkmaar raakten hun stadsrechten kwijt. Deze straf trof met name Alkmaar zwaar. Alle vestingwerken moesten worden gesloopt en hierdoor was Alkmaar onverdedigbaar. De stad was dan ook in 1517 een gemakkelijke prooi voor de beruchte Friese legeraanvoerder Grote Pier, die plunderend

De kaart van Jacob van Deventer (circa 1560; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

vanaf Medemblik richting Haarlem ook Alkmaar aanded. Grote Pier vernietigde de kastelen Middelburg en Nieuwburg en ook de stadsarchieven gingen verloren. Kort daarna kreeg Alkmaar van keizer Karel V toestemming de stad weer te versterken.

De nieuwe versterking is uitgevoerd tussen 1524 en 1538 en het resultaat is goed te zien op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560. De noord-, west- en zuidzijde waren voorzien van muren en wallen, halfronde torens en poorten. De haven aan de oostzijde was niet bemuurd, maar men had deze destijds afgesloten met palissades die ruim buiten de Bierkade in het water waren ingeheid. Zes poorten markeerden de toegangen tot de stad, namelijk het Wortelpoortje (bij de Wortelsteeg), de Friesepoort, de 'porta' bij de Pietertoren, de Geesterpoort, de Kennemerpoort en de Nieuwlanderpoort. Aan de zuidzijde van Alkmaar werd in 1536 een nieuwe vestinggracht gegraven, de Oude Veste of Oude Gracht. Dit betekende een vergroting van de stad waardoor uitbreiding van het bebouwde oppervlak mogelijk werd. Aanvankelijk had men het plan om de stad te voorzien van aarden wallen in plaats van muurwerk. De reden was gelegen in gewijzigde oorlogstechnieken. In de 15de eeuw nam de toepassing van vuurwapens steeds grotere vormen aan. Verbeteringen aan het buskruit en aan geschut maakten het inmiddels mogelijk om muren met kanonvuur stuk te schieten. In Italië werden in die tijd nieuwe verdedigingswerken ontwikkeld. Er werden aarden wallen gemaakt of er werd muurwerk verzwaaard door er aarden wallen tegen op te werpen. Een andere verbetering was de uitvinding van bastions. Voorheen bouwde men al naar buiten uitstekende muurtorens van waaruit men aanvallers van de muur van opzij kon bestoken. Bastions waren hiervan een vergrote versie, maar dan

uitgevoerd met metselwerk en aarde. Op de kaart van Jacob van Deventer is te zien dat er aarden wallen waren aangelegd langs de Oudegracht en Wageweg. Bij de Wageweg heeft men in 1952 resten van deze wal terug gevonden, toen men bij de bouw van de nieuwe Friesebrug werkzaamheden uitvoerde bij het Victoriepark. Daarbij trof men een zware oude muur aan die niet verticaal stond maar enigszins achterover. Wellicht stamt deze muur reeds uit de bouwfase van 1524-1538 en is het een bijzonder vroege toepassing van Italiaanse bouwmethoden in de noordelijke Nederlanden. De bovenzijde van de muur is opgemetseld en is, zij het weinig opvallend, nog steeds zichtbaar. Aan de kopse kant zit een stenen gedenkplaat van de onthulling door koningin Juliana. Men heeft de aarden wallen in 1524-1538 evenwel niet doorgetrokken rond de gehele stad. Om de westelijke binnenstad kwamen evengoed nieuwe zware bakstenen muren met halfronde torens. De kloosters het Oude Hof en Middelhof werden in 1538 zelfs gedwongen hieraan flink mee te betalen, anders,

Stadsmuur bij de Wageweg (J. Schoen, 1952: Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

stond maar enigszins achterover. Wellicht stamt deze muur reeds uit de bouwfase van 1524-1538 en is het een bijzonder vroege toepassing van Italiaanse bouwmethoden in de noordelijke Nederlanden. De bovenzijde van de muur is opgemetseld en is, zij het weinig opvallend, nog steeds zichtbaar. Aan de kopse kant zit een stenen gedenkplaat van de onthulling door koningin Juliana. Men heeft de aarden wallen in 1524-1538 evenwel niet doorgetrokken rond de gehele stad. Om de westelijke binnenstad kwamen evengoed nieuwe zware bakstenen muren met halfronde torens. De kloosters het Oude Hof en Middelhof werden in 1538 zelfs gedwongen hieraan flink mee te betalen, anders,

Opgraving Canadaplein 1998-99: de stadsmuur uit 1538 is duidelijk zichtbaar (Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Alkmaar)

stadszijde, die aan de bovenzijde waarschijnlijk met een boog waren verbonden. Hierop bevond zich dan de weergang waarop de soldaten konden staan. Om bestand te zijn tegen het toenmalige kanonvuur had men de muur extra zwaar gemaakt, ongeveer een meter dik massief bakstenen metselwerk. Bij de opgraving is een deel van de stadsmuur van 1538 geborgen. Deze fundering is nadien opgebouwd in het Stedelijk Museum en is het grootste museumstuk in de collectie.

zo dreigde de stad, zou een deel van de kloostergebouwen onder de aarden wallen bedolven worden. Bij de bouw werd ook sloopmateriaal gebruikt van de nabij gelegen in 1517 verwoeste kastelen de Nieuwburg en de Middelburg. De opgravingen van 1998 en 1999 aan het Canadaplein leverden o.a. de funderingen op van de stadsmuur van 1538. Deze muur liep hier veel rechter dan de oudste stadsmuur, die op dit deel een flauwe bocht vertoonde. Vermoedelijk deed men dit om eventuele aanvallers van de muur beter te kunnen bestoken vanuit de uitstekende torens. Dat daarbij de oude muur deels moest worden verwijderd, kwam goed uit omdat deze veel te licht van constructie was. Het ontwerp van de muur verschilde weinig van de stadsmuren die men al vanaf de 14de eeuw gewoon was. Hij had steunberen (plaatselijke verzwareningen van het muurwerk) aan de

ALKMAARSE VESTINGBOUW ROND 1573

De Kennemerpoort met molen op het bolwerk. De vest is al gedeeltelijk afgegraven (J.A. Crescent, 1809; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Alkmaarse stadsmuur van 1524-1538 was nog van het ouderwetse type dat men sinds de Middeleeuwen metselde. Hij bood al spoedig te weinig bescherming tegen het verbeterde geschutsvuur en de Alkmaarders hadden niet lang vertrouwen in hun nieuwe vestingwerken. Al in 1560 maakte men plannen voor vernieuwingen. Er

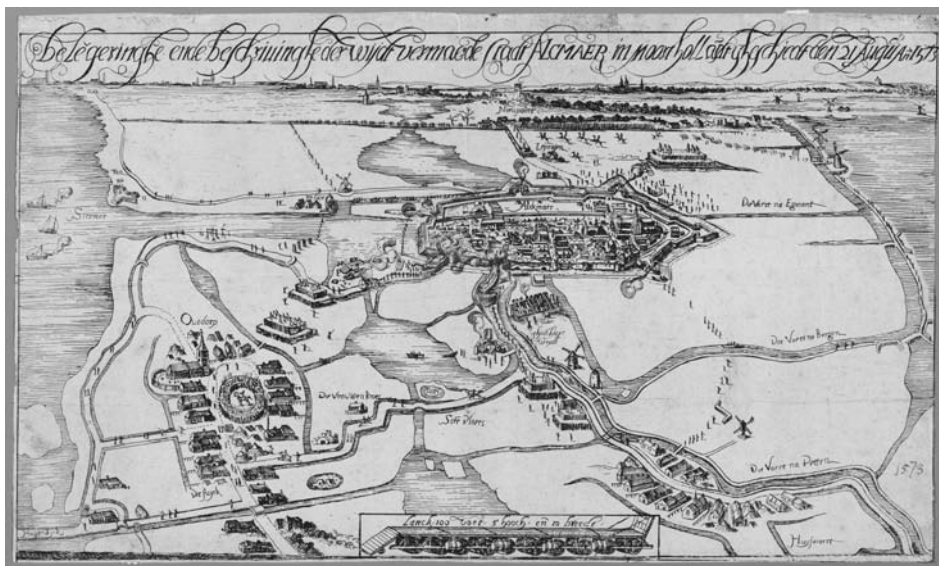
werden terreinen opgekocht en in de zomer en najaar van 1572 werd er gewerkt aan verbeteringen door het uitdiepen van vestinggrachten en het opwerpen van wallen. Zelfs het Clarissenklooster, dat net buiten de toenmalige Geesterpoort stond, werd afgebroken. Het puin werd gebruikt voor de nieuwe versterkingen. Uit de summiere vermelding van de werkzaamheden in de schriftelijke bronnen is niet af te leiden wat men precies deed. Het is onduidelijk of men alleen de bestaande vestingwerken verbeterde of dat er begonnen werd aan geheel nieuwe verdedigingswerken. In oktober 1572 kwam Willem van Oranje naar Alkmaar om de vestingbouw in ogenschouw te nemen. Toen in de winter van 1572-1573 de Spaanse troepen Haarlem belegerden, begon men haast te maken met de verbetering van de versterkingen. In het voorjaar van 1573 besloot men uiteindelijk tot een geheel nieuwe omwalling met brede dubbele grachten, deels ruim om de oude vestingwerken heen. Het versterkte stadsgebied werd aan de west- en zuidzijde flink in oppervlak vergroot. In maart 1573 stuurde Willem van Oranje de Zuid-Nederlandse edelman Charles de Boisot naar Alkmaar als militair leider. Hij was een ervaren krijgsheer en had ongetwijfeld enige kennis van de nieuwe vestingtechnieken. In Alkmaar ontmoette hij de landmeter Adriaan Anthonisz, die nauw betrokken was bij de werkzaamheden. Anthonisz ging met de ideeën van Boisot aan de slag en maakte nieuwe ontwerptekeningen. De stad kreeg een aarden omwalling met meerdere bastions, waarvan de grootste het Munnikenbolwerk, het Clarissenbolwerk en het Kennemerbolwerk waren. Helaas zijn daarvan geen kaarten bewaard gebleven. Wel is er een kaart van de vestingwerken van Lourens Pietersz, een leerling van Adriaan Anthonisz, die omstreeks augustus 1573 zal zijn gemaakt. Deze toont overigens een merkwaardige situatie in de zuidwesthoek van de stad, nabij de Limmerhoek, waar wallen zijn getekend die uiteindelijk nooit verder zijn gekomen dan de ontwerptafel. Kenmerkend voor de nieuwe manier van vestingbouw was de toepassing van brede hoge aarden wallen en de aanleg van scherp gepunte aarden bastions. In de langste walgedeelten liet Anthonisz de middengedeelten iets terug springen, een zogenaamd ‘inwendig gebroken tracé’. Typisch Hollands is het gebruik van water, in Alkmaar zelfs met een dubbele omgrachting. De hiervoor uitgegraven grond werd gebruikt voor het opwerpen van de wallen, vermengd met het puin van gesloopte stadsbebouwing, overbodig geworden oudere stadsmuren en poorten alsmede met puin van elders.

Uitsnede uit de kaart van Lourens Pietersz. (1573; Collectie Nationaal Archief Den Haag)

SPAANS BELEG EN ALKMAARSE VICTORIE

De werkzaamheden aan de Alkmaarse vestingwerken werden in de zomer van 1573 in hoog tempo uitgevoerd. Alle beschikbare mannen, vrouwen en kinderen uit de stad

Beleg van Alkmaar 21 augustus 1573 (ca. 1625; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

moesten eraan meewerken. Er is een rekening bewaard gebleven voor koeken die aan de kinderen werden gegeven die hielpen met het sjouwen van stenen. Daarnaast werden veel aannemers en boeren uit de omgeving gedwongen mee te werken. Bij de bouw van de nieuwe vestingwerken vormden de voorsteden van Alkmaar een groot probleem. Aan de noordkant lag een buurtje buiten de Pieterstoren en aan de westkant stonden diverse huizen en boerderijen naast het Clarissenklooster en bij de huidige Snaarmanslaan. Aan de zuidkant, buiten de Kennemerpoort, bevond zich een hele wijk bij het Ritsevoort en bebouwing bij het Klein Nieuwland. Besloten werd om deze wijken deels binnen

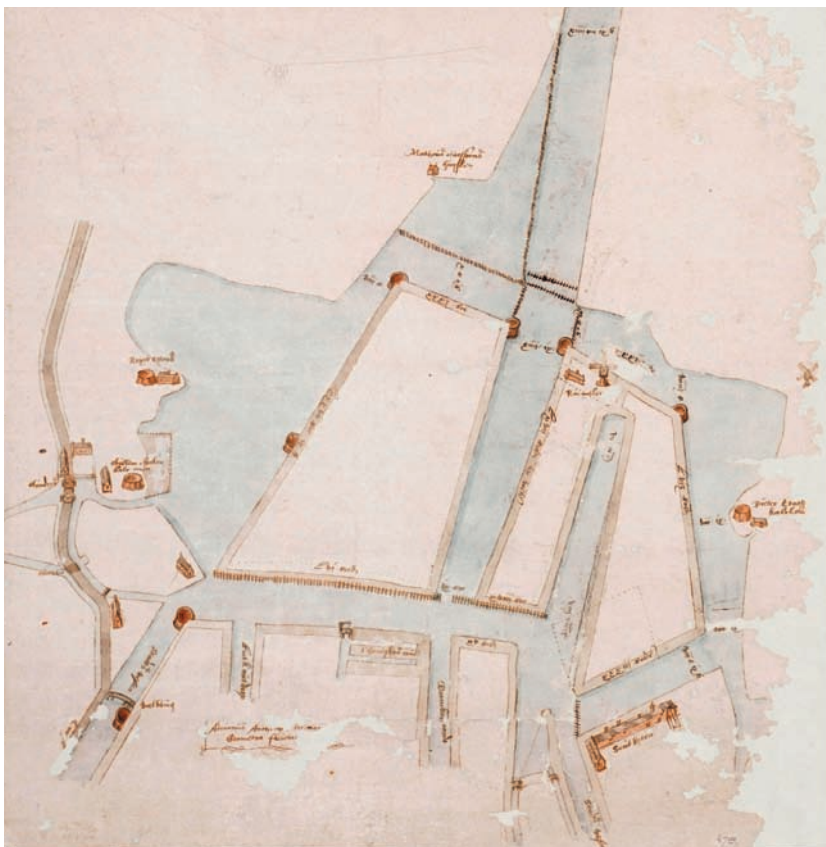
De belegering van Alkmaar door de Spanjaarden, gezien vanaf het zuiden (Pieter Adriaensz. Chuyt, 1580; Collectie Stedelijk Museum Alkmaar)

de nieuwe omwalling te brengen maar ook moesten grote delen worden onteigend en gesloopt om plaats te maken voor wallen en grachten. De verdreven bewoners kregen nieuwe bouwlocaties toegewezen binnen de nieuwe vesting. Ondanks al deze inzet was het werk niet klaar toen de eerste Spaanse verkenners in juli -na de val en plundering van Haarlem- voor Alkmaar opdoken. De Kennemer- en Nieuwlanderpoort werden pas in augustus voltooid en de noordzijde was nog niet voorzien van nieuwe vestingwerken. Vlak voor het begin van de Spaanse belegering op 21 augustus, waren er bij de Friese poort nog maar enkele noodvoorzieningen aangebracht. Ook de oostzijde van de stad was een zwak punt in de verdediging. Inderhaast werden de zoutketen tot een soort bolwerk omgevormd. Hoewel de oostzijde vaak beschoten werd, richtten de Spaanse belegeraars hun aandacht vooral op de zwakke noordzijde van de stad. Op verschillende plaatsen stortte muurwerk in onder het geweld van het Spaanse kanonvuur. Met aarde en bomen probeerde men de ontstane gaten in de verdediging te dichten. De Friese poort werd kapot geschoten. Op 17 en 18 september 1573 vonden hier enkele stormaanvallen plaats, maar het garnizoen van Geuzen en burgers dat Alkmaar verdedigde, voorkwam dat de Spanjaarden konden doorbreken. Het verlies aan Spaanse zijde bedroeg maar liefst 1500 man. Het water bracht voor Alkmaar uiteindelijk de redding. De stadstimmerman, Maerten Pieterz van der Mey, ging hiervoor als bedelaar gekleed door de vijandelijke linies naar Schagen, waar de gouverneur van het Noorderkwartier, Diederic van Sonoy, gelegerd was. In de bedelaarstaf zaten twee briefjes verborgen van het stadsbestuur, met het verzoek om de sluizen rondom de stad open te mogen zetten en dijken door te breken. De briefjes zijn nog altijd bewaard in het Regionaal Archief. Sonoy ging akkoord en de landerijen rondom de stad kwamen onder water te staan. Het Spaanse leger, tot de enkels in het water, trok zich terug. Met succes waren ondergelopen landerijen als verdedigingslinie gebruikt: Alkmaar was ontzet.

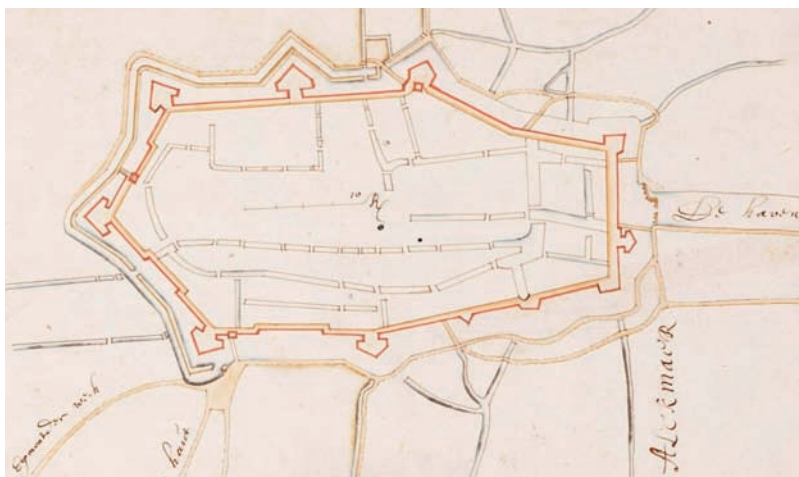
VOLTOOIING VAN DE VESTINGBOUW, 1573-1595

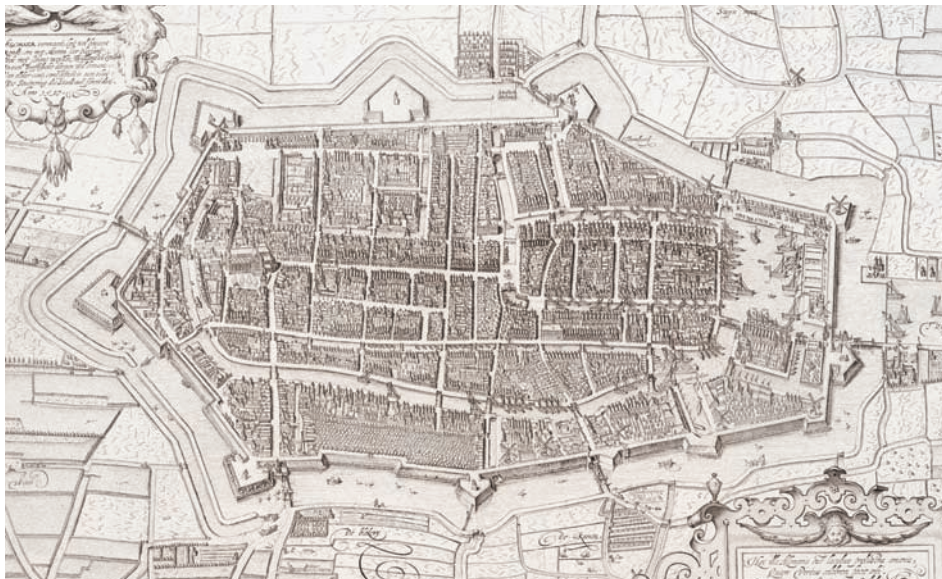
Na de Spaanse belegering bouwden de Alkmaarders tussen 1573 en 1595 verder aan de versterking van hun stad. De zwakke noordelijke zijde had door het beleg zware schade opgelopen. Enkele weken na het vertrek van de belegeraars startte de bouw van een nieuwe Friese poort met een groot bastion daarnaast. De wallen werden vervolgens doorgetrokken rond nieuw aangelegde wijken aan de oostkant van de stad, ongeveer langs de tegenwoordige Tienenwal, de Oude Trambaan en de Baansingel. Het resultaat hiervan is te zien op de kaart van Cornelis Drebbel uit 1597.

Alkmaar was een sterke veste geworden en bevatte 6 poorten en 10 bolwerken. Hiervan zijn tegenwoordig nog aanwezig het Noorder- of Munnikenbolwerk, het Canisstraeter- of Clarissenbolwerk, het Kennemerbolwerk (later het Grote bolwerk genoemd) en het Kleine bolwerk bij de Baangracht. Drebbel tekent aan de noordkant tussen de Friese poort en het Munnikenbolwerk nog een reusachtig bolwerk. Dit bolwerk is evenwel nimmer uitgevoerd en het is onbekend om welke reden Drebbel hem toch alvast op de kaart heeft gezet. Om de waterdoorstroming te reguleren was de vestgracht op enkele plaatsen afgesloten met stenen dammen, zogenaamde 'beren'. Deze hadden een scherpe bovenzijde met een hindernis erop, een zogenaamde 'monnik'.

Boven: plan tot het uitleggen van de stad in de Voormeer met de nieuwe fortificaties (Adriaan Anthonisz. Metius, 1573)
 Onder: een plattegrond van de vesting Alkmaar met in het midden een schaalstok (10 Rijnlandse roeden), waarschijnlijk uit een Duits kaartenboek over vestingen (ca. 1750) (beide afbeeldingen: Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Alkmaar op de kaart van Cornelis Drebbel uit 1597. We zien de omwalling zoals die in 1573 en latere jaren is aangelegd. Duidelijk zichtbaar zijn de Friese poort, de Waterpoort, de Boompoot, de Nieuwlander poort, de Kennemerpoort en de Geesterpoort

Het vestingontwerp van Adriaan Anthonisz was voor de Lage Landen revolutionair en zou -ongetwijfeld mede vanwege het Alkmaarse succes tegen de Spanjaarden- in andere steden navolging krijgen. Anthonisz werd nadien door talrijke andere stadsbesturen ingeschakeld. Hij werd door Willem van Oranje zelfs benoemd tot diens 'stercktebouwmeester'. De omwalling van 1573-1595 is tot het begin van de 19de eeuw in hoofdform ongewijzigd gebleven. Op de bolwerken verreesen wel diverse molens maar men heeft de verdedigingswerken lange tijd keurig onderhouden. Wel veranderde men de singelgrachten. Voor verbetering van de waterafvoer werden de 'middencingels' die de dubbele omgrachting scheidde, in twee fasen afgegraven om er één brede singelgracht van te maken. In 1657 gebeurde dit aan de noordzijde van de stad en in 1688 aan de westzijde. In 1672 werd in verband met oorlogsdreiging een grootschalig herstel uitgevoerd. De stadswallen waren ook een geliefd wandelpad. Vanaf 1682 werden door de stad bomen geplant op de wallen. In 1755 tot 1759 vond een omvangrijke hersteloperatie plaats. De wallen werden toen 'merckelijk verhoogt en verbeterd en aan de waterkant cierlijk opgemaakt.' Bovendien plantte men een 'dubbelde regel ipenboomen op de wal'.

ALKMAARSE POORTEN

Over de vroegste Alkmaarse poorten is weinig bekend. Wel weten we het een en ander over de poorten in de omwalling van 1524-1538. Zo is er van de toenmalige Friese poort een vrij precieze tekening bewaard gebleven. Deze poorten zijn alle vervangen vanaf 1573. In het Oud-Nederlandse stelsel van vestingbouw, zoals in Alkmaar toegepast bij de vernieuwing van de veste in 1573, werden de poorten gereduceerd tot doorgangen

Op de kaart van Blaeu uit het midden van de 17de eeuw zien we ook de inmiddels aangelegde Schermerpoort

in de aarden wallen die de steden omringden. Aan de beide zijden bevond zich een stenen front, al of niet versierd met natuursteen. De poorten werden, net als voorheen al gebruikelijk was, schuin op de as van de weg aangelegd en bovendien voorzien van een bocht of een knik, zodat rechtstreeks vuur van buitenaf door de poortingang werd voorkomen. Voor een poort bevond zich een ophaalbrug over de vestinggracht. Voor of op het begin van een dergelijke brug was een zogenaamde 'hamei' te vinden, een afsluitbaar hek. De hameien waren aanvankelijk van hout vervaardigd. In de 18de eeuw verving men ze meestal door ijzeren hekken tussen stenen pijlers, waarop veelal versieringen werden aangebracht. Eveneens zien we in deze eeuw dat de houten bruggen over de vestinggrachten veelal vervangen werden door stenen exemplaren. Ze waren nog wel voorzien van een houten gedeelte dat omhooggetrokken kon worden.

In de avond en nacht waren de poorten gesloten. De poortklok kondigde de sluiting van de poorten aan. Alleen tegen betaling kon men dan naar binnen. Behalve ter verdediging van de toegangen tot de stad dienden de poorten ook om de inning van de stedelijke belastingen te vergemakkelijken. Steden hieven rechten op de in- en uitvoer van allerlei waren. De betaling gebeurde bij de poorten. Toen de poorten in de 19de eeuw niet meer nodig waren voor de verdediging, waren ze nog steeds nuttig voor de heffing van de accijnzen. In de omwalling van 1524-1538 zaten zes poorten: de Wortelpoort, de Friesepoort, een poort bij de Pieterstoren, de Geesterpoort, de Kennemerpoort en de Nieuwlanderpoort. De belangrijkste waren de Friesepoort en de Kennemerpoort die vanuit de stad toegang gaven tot de uitvalswegen naar respectievelijk het noorden en het zuiden. In de nieuwe vestingwerken van 1573 bevonden zich aanvankelijk vier poorten: de Friesepoort, de Geesterpoort, de Kennemerpoort en de Nieuwlanderpoort. In 1595 werd ter vervanging van de gesneuvelde Wortelpoort iets verderop de Waterpoort gebouwd. In 1581 werd de Boompoort aangelegd. Deze poort was nodig omdat de stad nu ook naar het westen

in een goed verdedigbare staat was gebracht. In de 17de eeuw kwam de Schermerpoort erbij ter ontsluiting van de nieuw aangelegde droogmakerij de Schermer. Alkmaar telde toen uiteindelijk zeven poorten. Al deze poorten verdwenen in de 19de eeuw. Al in 1802 werd de Friese Binnenpoort afgebroken. In 1809 volgde de Nieuwlanderpoort. De aanleg van het Noordhollands Kanaal betekende het einde van de Waterpoort en indirect ook van de Friese Buitenpoort, die in 1835 werd gesloopt. Van de poorten resteren alleen de stenen palen van de hamei van de Schermerpoort en wat restanten van beeldhouwwerk in het depot van het Stedelijk Museum.

FRIESEPOORT

De eerste Friesepoort werd in 1528 gebouwd. Dit gebeurde in de buurt van het verdwenen kasteel de Torenburg. In 1660 vond men er nog restanten van dit kasteel. Er is een afbeelding van deze eerste poort bewaard gebleven. De poort is gebouwd in de renaissancestijl. De buitenzijde was bekleed met blokken natuursteen. In de kroonlijst van de poort zaten drie wapenschilden

De Friese poort gezien vanuit de stad, ca. 1570 (onbekende kunstenaar; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Friese Binnen- en Buitenpoort, gezien vanuit de stad (J.A. Crescent, 1809 naar een situatie van 1802; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Friese Binnenpoort gezien van buiten de stad (J.A. Crescent, 1809 naar een situatie van 1802; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

waartussen twee cartouches met opschriften. Welke wapens en welke opschriften is niet bekend. Naast de poort is een wachthuisje te zien. Deze eerste Friesepoort werd tijdens het beleg in 1573 met aarde gevuld en aan de binnenzijde voorzien van een halve maanvormige wal. Tijdens het beleg werd veel schade toegebracht aan de poort. Op deze relatief slecht verdedigde plek probeerden de Spanjaarden de stad binnen te dringen. Na het beleg werd in 1588 een nieuwe poort gebouwd in de stijl van de Hollandse renaissance. Deze poort, in de wandeling de Friese Binnenpoort genoemd, was oorspronkelijk een laag gebouw met een eigenaardig dak in de vorm van een kruisgewelf. In 1615 werd de poort verhoogd met een wachthuisje boven de doorgang. We kennen het gebouw goed uit tekeningen die kort voor de afbraak werden gemaakt. De poort was aan de stadszijde voorzien van de wapenschilden van Holland en West-Friesland.

Aan de buitenkant bevonden zich twee cartouches tussen drie stadswapenschilden met teksten over het Alkmaarse beleg. In het poortgewelf was een valdeur aangebracht die in tijden van nood neergelaten kon worden.

De Friese Binnenpoort werd in aanzienlijkheid verre overtroffen door de Friese Buitenpoort. Deze werd in 1616 en 1617 gebouwd vóór de Friese Binnenpoort. De Friese

De Friese Binnen- en Buitenpoort met ophaalbrug en hamei. In de verte de Waagtoren (J.A. Crescent, 1802; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De buiten gebruik gestelde Friese Buitenpoort, ca. 1835. Op de voorgrond het Noordhollands Kanaal (onbekende kunstenaar; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Buitenpoort leek op een soort kasteel. Het was een bouwsel met vier hoektorens en een verhoogd middendeel met kantelen. De poort was bekleed met natuursteen en gedekt met leien. Had men bewust iets willen maken dat herinnerde aan het ongeveer op dezelfde plaats gelegen kasteel Torenburg?

De brug voor de Buitenpoort was aanvankelijk van hout, voorzien van een eveneens in hout uitgevoerde hamei. In 1708

Brug over het Noordhollands Kanaal met de 'Friese barrière' (C.W. Bruinvis, 1843; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

werden zowel de brug als de hamei vervangen door stenen exemplaren in Hollands classicistische stijl. Op de stenen pijlers van de hamei waren de wapens van de toen regerende burgemeesters aangebracht.

De Buitenpoort was verbonden met de Binnenpoort door een tussen muren ingesloten gebogen weg. De Alkmaarse bevolking noemde dit 'de halve maan'. In 1802 werd de inmiddels in bouwvallige staat verkerende Binnenpoort afgebroken. Enkele burgers

boden nog aan om het geld voor het noodzakelijk herstel (ongeveer 3000 gulden) bijeen te brengen, maar het stadsbestuur wilde niet wachten en ging over tot afbraak. Een aantal brokstukken van de poort was nog lange tijd te bewonderen op het buitenverblijf Middenhout. De eigenaar ervan verwerkte de restanten tot een romantische bouwval. Na de sloop van het buiten in 1833 kocht een notaris te Obdam de restanten en bouwde er een soort stadspoortje mee in zijn tuin, met een wipbruggetje ervoor. De aanleg van het Noordhollands Kanaal in de jaren 1821-1824 betekende het einde van de Friese Buitenpoort. Aanvankelijk was het niet de bedoeling de poort te slopen. Het kanaal werd zelfs ter plekke met een ruime bocht eromheen gelegd. Wel werd de poort buiten gebruik gesteld en de ervoor gelegen stenen brug en hamei weggeruimd. Dit gebeurde in 1821. Een nieuw aangelegde vlotbrug werd westelijker over het kanaal gelegd. Maar de genomen maatregelen bleken niet afdoende. De extra bocht in het kanaal veroorzaakte veel overlast. Het stadsbestuur onderzocht plannen om de poort te verplaatsen, maar daar kwam echter niets van terecht. Op last van het Rijk werd de Buitenpoort in 1835 gesloopt en de bocht in het kanaal rechtgetrokken.

GEESTER- OF BERGERPOORT

De omwalling van 1524-1538 kende al een Geesterpoort. Deze stond aan het einde van de Gasthuisstraat, dichtbij het Vrouwengasthuis en werd daarom ook wel Gasthuispoort genoemd. Voor de poort lag een brug. De nieuwe omwalling van 1573 liep meer naar buiten, zodat de oude Geesterpoort binnen de veste kwam te liggen. Uiteindelijk sloopte men in 1621 de overbodig geworden poort. Een poort in de nieuwe wal kwam er vooralsnog niet. In 1589 kwam er een nieuwe verbinding in westelijke richting met een nieuwe Geesterpoort. Op de kaart van Drebbel zien we aan de binnenzijde een ondiep, maar hoog poortgebouw (misschien tevens portierswoning), waarvan het front van boven schijnt

te eindigen in een torentje. Op het eenvoudige buitenfront, uitgevoerd in Hollandse renaissancestijl, was in zandsteen het jaartal 1589 aangebracht, geflankeerd door de wapens

De Geesterpoort gezien vanuit de stad (J. Rijtel naar C. Pronk, 1885 naar de situatie van 1729; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Geesterpoort met brug en hamei (A. Rademaker, ca. 1730; Collectie Regionaal Archief Alkmaar).

van Alkmaar en Haarlem. De doorgang in de wal was aangelegd met een flinke kromming. Het buitenfront van de poort stond daardoor bijna dwars op de wal. In 1747 werd het binnenfront van de poort aanzienlijk verlaagd. Aan de noordzijde van de poortuitgang stond een wachthuisje en aan andere kant een kleiner exemplaar dat tot 1866 standhield. Het oostelijke wachthuisje is in de periode 1840-1850 vervangen door een nieuwe

portierswoning die maar kort heeft bestaan. Voor de Geesterpoort bevond zich een lange brug over de vestinggracht. Aanvankelijk overspande de brug ook nog een middensingel in de gracht. Deze singel werd in 1688 tot de Kennemerpoort toe weggeruimd. De houten klapbrug werd in 1723 vervangen door een stenen brug met vier bogen en een doorvaart waarboven een houten dek. Halverwege de 18de eeuw kwam er een wipbrug. In de 19^{de}

Onder: De Geesterpoort in 1858 (J. de Bleyker (Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

eeuw werd deze vervangen door een vaste brug, nu met vijf bogen. De houten hamei moest in 1720 wijken voor een exemplaar met stenen pijlers in Hollands classicistische stijl, voorzien van de wapens van de regerende burgemeesters. De poort, inmiddels Bergerpoort genoemd, werd gesloopt in december 1863. De hamei verdween pas in 1866, samen met het portiershuis en het kantoor voor de heffing van de stedelijke accijnzen.

Deze foto laat de hamei en één van de poortgebouwen van de Geesterpoort zien. De poort zelf was toen al afgebroken (G.J. Mulder; 1865; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

KENNERPOORT

Aan het einde van de Koorstraat bevond zich in de omwalling van 1524-1538 de Kennemerpoort. Deze was in 1532 gebouwd en diende behalve als poort ook tot gevangenis. Men sprak daarom ook wel van de Gevangenpoort. In 1573 werd de poort vervangen door nieuwbouw. Dit met gebruik van stenen uit de afbraak van de abdij in Egmond. Op Drebbels kaart is deze eenvoudig uitgevoerde poort goed zichtbaar. Het bovenvlak van de aarden wal liep over de poort heen. Voor het buitenfront van de poort zien we een huisje. Hiervoor een houten wipbrug en een houten hamei. In de jaren 1631-1632 werd een nieuwe Kennemerpoort gebouwd die veel meer allure had dan de oude. De nieuwe poort was een ontwerp in Hollandse renaissancestijl van de Amsterdamse steenhouwer Pieter Stats. De poort had een schilderachtig buitenfront, uitgevoerd in baksteen met zandstenen sierbanden in het metselwerk. In de top stond een krijgsmannebeeldje dat in het Stedelijk Museum bewaard is gebleven. Westelijk van de poort werd een portierswoning gebouwd, voorzien van een fraaie gevel eveneens in Hollandse renaissancestijl. In de 17de eeuw kon men de brede gracht oversteken over een brug die uit verschillende onderdelen bestond. Aan de buitenzijde stond er een vaste stenen boogbrug. Door een houten hamei kwam men op een houten bruggedeelte dat vlak voor de poort was voorzien van een ophaalbrug. In 1703 werden de brug en hamei vernieuwd. De nieuwe brug bezat een houten dek boven

De Kennemerpoort met portierswoning, brug en hamei. Op het bolwerk staat een standdaarmolen (C. Pronk, 1727; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Kennemerpoort gezien vanuit de stad (K.F. Bendorp naar J. Bulthuis, 1784; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

de doorvaart en aan elke kant ervan een stenen boog. De hamei kreeg stenen pijlers in Hollands classicistische stijl met de wapens van de toen regerende burgemeesters. Oostelijk voor de poort kwam een huisje voor de ambtenaar der accijnzen. Begin 19de eeuw werd deze vervangen door een neoclassicistisch exemplaar. Men sloopte de hamei en verving de wipbrug door een stenen boogbrug. Als gevolg van de opheffing van de stedelijke accijnzen besloot de gemeenteraad in 1868 de Kennemerpoort, de laatste op de wallen, af te breken. De gemeente wilde namelijk op de wal nabij de Kennemerpoort een plantsoen aanleggen, het Kennemerpark.

Links: Foto van de buitenzijde van de Kennemerpoort (G.L. Mulder, 1865). Rechts: Foto van de Koorstraat met in de verte de Kennemerpoort. Op de voorgrond logement De Toelast (ca. 1865). (beide afbeeldingen: Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

NIEUWLANDERPOORT

Ook in de oude omwalling van 1524-1538 zal een Nieuwlanderpoort aanwezig zijn geweest. Deze kwam in de nieuwe omwalling van 1573 weer terug. Op de poort was het jaartal 1573 aangebracht. Op de kaart van Drebbel zien we een houten brug ervoor met eveneens een houten hamei. Naast de ingang van de poort bevond zich een kleine portierswoning met aan de waterkant een trapgeveltje. In 1704 werd de brug vervangen door een dam.

In het midden ervan kwam een doorvaart met een houten dek. Het binnenfront van de poort werd vernieuwd in 1734. Vier jaar later werd ook de buitenkant aangepakt. Men brak toen de portierswoning af. Ter plaatse werd een as- en vuilniskuil aangelegd. Tussen 1766 en 1789 werd de vaste brug vervangen door een ophaalbrug. In 1809 werd de poort wegens bouwvalligheid afgebroken en vervangen door een hek. In de winter

De Nieuwlanderpoort met brug en houten hamei (C.Pronk, 1729; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Nieuwlanderpoort gezien vanuit de stad (J.A. Crescent, 1811 naar eerder toestand; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

De Boompoot met hamei. Rechts de steiger voor de schepen naar Purmerend. Op de achtergrond de Hoge Brug (J. de Ruyt, 1822; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Het restant van het landhoofd van de Hoge Brug met links daarvan de Boompoot in verval. Rechts het Noordhollands Kanaal (B.G. ten Berge, 1855; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

van 1851-1853 werd vervolgens de ophaalbrug vervangen door een stenen boog met aan de stadszijde een houten hek. Het hek verdween na de afschaffing van de stedelijke accijnzen in 1864.

BOOMPOORT

De Boompoort lag iets ten zuiden van de in de vesting aangelegde Hoge Brug. Deze brug scheidde het Zeglis van de haven in het Voormeer. De Boompoort werd gebouwd in 1581. De naam verwijst naar de houten afsluitbalk die gebruikt werd om 's nachts het paalwerk af te sluiten dat in het Zeglis was gelegd om de vrije doorvaart naar de binnenstad te belemmeren. De Boompoort was nodig om toegang te geven aan de bewoners van het Overdie en van het in 1580 drooggelegde Boekelermeer. Het was een eenvoudige poort. In 1699 werd de buitenkant geheel vernieuwd en in 1743 de binnenkant. Ter herinnering aan de laatste vernieuwing werd een steen geplaatst met de tekst: 'Als God op die stad niet en acht/ Te vergeefs is dan de wacht' (psalm 127, vers 1). In 1816 werd de

De Boompoort met hamei en leugenbank. (J. van Looy; kopie van een tekening uit 1735; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

poort nogmaals geheel vernieuwd. Aan het buitenfront werd het stadswapen aangebracht met de namen van de stadsbestuurders en de mededeling dat de eerste steen gelegd was door Daniël Carel de Dieu Verschuur, toen bijna twee jaar oud. Voor de poort lag een brug waarop zich de hamei bevond. Brug en hamei waren oorspronkelijk van hout. Bij nieuwbouw

in 1725 werden zowel brug als hamei in steen uitgevoerd. Op de pijlers van de hamei in Hollands classicistische stijl werden de namen van de toen regerende burgemeesters aangebracht. Voor de brug stond een wachthuisje, bekend als het 'lawaaihuisje' ofwel de 'leugenbank'. Dat huisje was gebouwd ten gerieve van de reizigers van de trekschuit naar onder meer Purmerend, die daar aanmeerde. Bij het lawaaihuisje bevond zich de herberg 'het Schelvischje'. Na de Engels-Russische invasie in 1799 werden veel militairen begraven op het bolwerk van de Boompoort. Men sprak in de wandeling van het 'Russisch kerkhof'. De Boompoort en de hamei werden gesloopt in 1866. Het Stedelijk Museum bezit nog de beeldengroepjes uit 1725 die boven op de pijlers van de hamei stonden. Op de plaats van de Boompoort werd door gemeentearchitect Du Croix een plantsoen aangelegd. Later moest het plantsoen wijken voor de Alkmaarse IJzer- en Metaalgieterij, waarvoor Du Croix de gebouwen ontwierp.

SCHERMERPOORT

De drooglegging van de Schermer in 1635 maakte het noodzakelijk om een verbinding te maken tussen de stad en de nieuwe polder. Voorheen ging het verkeer richting Zeglis via de Waterpoort en de Omloopdijk.

In 1620 kwam er een brug die het Heiligland verbond met de stad. Na de drooglegging van de Schermer werd de Schermerweg aangelegd. Via een houten poort, gebouwd in 1639,

De Schermerpoort van buiten de stad gezien met brug en stenen hamei. Rechts molen de Zwart (C. Pronk, ca. 1727; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

kwam men de stad binnen. In 1661 werd de Schermerpoort in steen uitgevoerd in late Hollandse renaissancestijl. Boven de poortboog was het stadswapen aangebracht.

Naast de poort bevond zich een portierswoning met een trapgevel. In 1712 werd voor de poort een stenen brug aangelegd, voorzien van een hamei in Hollands classicistische stijl bestaande uit twee stenen

pijlers waartussen twee ijzeren hekken. Op de stenen pijlers zijn de vier wapenschilden aangebracht van de toen regerende burgemeesters, omgeven door rietbladeren en met

De Schermerpoort. Goed zichtbaar zijn de wapenschilden en het beeldhouwwerk op de pijlers van de hamei (P. van Looy, ca. 1889 naar de situatie van 1735; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Gezicht op de Schermerpoort met molen de Zwart (Onbekende kunstenaar, ca. 1800; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Rechts: De pijlers van de hamei van de Schermerpoort (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1945; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

de namen eronder. De 18de-eeuwse beeldengroepjes bovenop de pijlers zijn van na 1727. De Schermerpoort werd in 1853 afgebroken. De portierswoning werd toen vervangen door een nieuwe woning in eclectische stijl voor de ambtenaar van de stedelijke accijnzen. Na de afschaffing van de accijnzen in 1864 werd de woning verkocht. De hamei is volledig bewaard gebleven en wordt ook wel aangeduid als 'het Schermerhek'. Ook het voormalige commiezenhuis staat er nog steeds.

WORTELPOORT EN WATERPOORT

De Wortelpoort was een eenvoudige poort in de 16de-eeuwse stadswal, met name aangelegd ten behoeve van de groententelers uit Langedijk. Dezen bereikten via een overtoom over de Geestmerambachtsdijk de stadsgracht, legden daar aan en kwamen vervolgens door de Wortelpoort de stad binnen. Voor dit poortje lag een eenvoudige brug over de gracht, waardoor men via de Wortelsteeg het Luttk Oudorp kon bereiken. Poort en brug overleefden in 1573 het Spaanse kanonvuur niet. De Wortelpoort werd niet herbouwd. Toch bleek er behoefte te zijn aan een poort in deze hoek van de stad. In 1595 werd daarom iets verderop aan het einde van de Bierkade een nieuwe poort

Boven: De Waterpoort van buiten de stad gezien met wipbrug en stenen hamei (J. de Ruyt, 1821)
 Onder: De Waterpoort met ernaast het Zakkendragershuis en de herberg het 'Hof van Holland' (J. de Ruyt, 1821)
 (beide afbeeldingen: Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

aangelegd, op kosten van de bewoners van het Luttk Oudorp en Oudorp: de Waterpoort. Dit was een eenvoudige poort, gecombineerd met een overwelfde doorvaart. Naast de poort bevond zich het schilderachtige Zakkendragerhuis en de herberg 'het Hof van Holland'. De poort werd in 1716 herbouwd. Drie stenen in de poort herinnerden daaraan. Op twee kleine stond 'anno' en '1716'. Ertussen was een steen ingemetseld waarop te lezen viel dat de vijfjarige Jan Warmenhuysen de eerste steen had gelegd. In 1758 werd de houten brug door een stenen vervangen. De hameien, oorspronkelijk van hout, werden ook door stenen exemplaren vervangen. In tegenstelling tot de hameien bij sommige andere poorten, werden er in dit geval geen wapens van regerende burgemeesters op aangebracht. In verband met de aanleg van het Noordhollands Kanaal werd de poort in 1821 gesloopt, samen met de omliggende bebouwing: het Zakkendragerhuis, de herberg, de brug en sluis en een grutterswinkeltje.

AANLEG VAN HET NOORDHOLLANDS KANAAL

Het aanzicht van de stad veranderde ingrijpend in de 19de eeuw. In 1821 werd besloten dat het nieuw te graven Noordhollands Kanaal door Alkmaar zou gaan lopen en wel door het Voormeer en vervolgens langs de oost- en noordzijde van de stad. De aanleg van dit kanaal bracht een totale verandering teweeg van het noordoostelijk deel van de stad.

De 'Texelse barrière' met Noordhollands Kanaal en vlotbrug (C.W. Bruinvis, 1846; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Een gedeelte kwam buiten de binnenstad te liggen en een deel van de oorspronkelijke vestingwerken en grachten verdween, evenals enkele karakteristieke monumenten zoals de Waterpoort. Met de specie van het Friese bolwerk werd de stadsgracht tussen de Friese poort en de Waterpoort gedempt. Het kanaal werd meer buitenwaarts gegraven. Op het gedempte deel van de oude stadsgracht werd naderhand het Victoriepark aangelegd. In 1835 moest ook de Friese Buitenpoort verdwijnen ter verbetering van de doorvaart

(zie afbeelding op pagina 39). Het Noordhollands Kanaal volgde vanaf de Friese Buitenpoort een deel van de oorspronkelijke stadssingel om dan naar het noorden af te buigen. Deze bocht is in het midden van de 19de eeuw afgesneden, zodat het afgesneden kanaalvlak ontstond, in de volksmond Dode Gat of Het Eiland genoemd. Aan de west- en zuidzijde heeft het Noordhollands Kanaal de rand van de stad niet aangetast waardoor de oude wallen en bolwerken hier grotendeels behouden konden blijven.

TEXELSE EN FRIESE BARRIÈRE

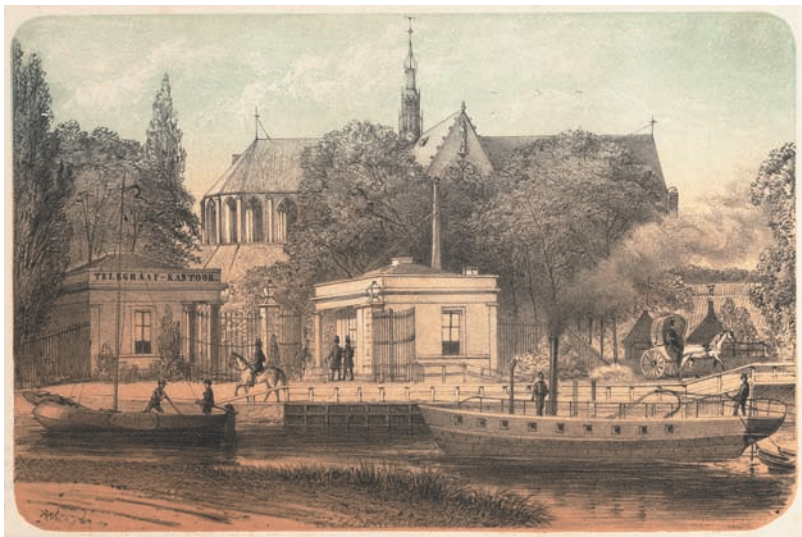
De aanleg van het Noordhollands Kanaal gaf aanleiding tot nieuwe bouwactiviteiten bij de toegangen naar de stad, namelijk de aanleg van de Friese en Texelse barrière in 1826 respectievelijk 1835. Maar het betrof nu niet de bouw van nieuwe poorten, maar van zogenaamde ‘barrières’, simpele versperringen in de vorm van hekken om de heffing van de stedelijke accijnzen langs het nieuwe kanaal mogelijk te maken. De weg van Alkmaar naar Den Helder kwam parallel te liggen langs het Noordhollands Kanaal. Er kwam naast het Munnikenbolwerk een vlotbrug naar de overkant van het kanaal.

Gezicht vanuit de Herenstraat op de Friese barrière en de molen het Rode hert. Links het uithangbord Torenburg en rechts het pand met uithangbord Muizenvreugd (C.W. Bruinvis, 1845; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

Vervolgens werd voor de heffing van de stedelijke accijnzen ter hoogte van de Paardenmarkt een nieuwe toegang tot de stad aangelegd, bestaande uit een beschoeide dam met een overbrugde doorvaart naar de vestinggracht. Op de dam bevond zich een hek tussen twee huisjes voor de portier en een ambtenaar der stedelijke belastingen. Ze waren aan de voorkant voorzien van klassieke zuilen. De nieuwe toegang kreeg de naam ‘het Texelse hek’ ofwel ‘de Texelse barrière’. De vlotbrug ter plaatse verdween in 1847

met het overbrengen van de rijksweg naar de westkant van het kanaal. Op de plaats van de vroegere Friese Binnenpoort kwam de ‘Friese barrière’ in de vorm van een afsluithek. Ter weerszijden ervan bouwde men een woning voor de brugwachter en de ambtenaar der accijnzen. De woningen waren uitgevoerd in neoclassicistische stijl en aan de voorzijde voorzien van vier stenen zuilen. Na de afschaffing van de stedelijke accijnzen in 1864 werd de Friese barrière samen met de gebouwen in 1866 afgebroken. De Texelse barrière verdween in 1870.

De 'barrière' meer van nabij gezien. (P.W. Weijer naar C.W. Bruinvis, 1857; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

VAN VESTEN TOT VERPOZEN

In het begin van de 17de eeuw legde het stadsbestuur, ter verfraaiing van de stad, aan de zuidzijde een stadsbos aan, de 'Alkmaarder hout' (1607) en later aan de westzijde de 'Geester- of Bergerhout' (1689). In de nabijheid van deze bossen en de stadssingels werden groentenkwekerijen aangelegd en lusthoven gebouwd ter vermaak van de goeude burgerij.

Ten tijde van de Franse overheersing (1795-1815) had Alkmaar de zorg voor de inkwartiering van soldaten. Dit zou zo blijven tot ver na de Franse tijd toen Nederland inmiddels een koninkrijk was geworden onder koning Willem I. Dit bracht met zich mee dat Alkmaar maar liefst 9 kazernes telde met daarbij allerlei voorzieningen zoals paardenstallen, een militair ziekenhuis en een kruitmagazijn en dat terwijl de rol van Alkmaar als vesting in die tijd beperkt was. De stad lag buiten elke verdedigingslinie en hoefde niet meer paraat te zijn als vestingstad. Men was wel verplicht om de vesten te onderhouden, maar er werden tussen de eerste aanleg tot ver in de 19de eeuw slechts minimale verbeteringen en wijzigingen uitgevoerd. De militaire aanwezigheid werd na 1815 wel geleidelijk aan terug gebracht.

Na de Franse tijd waren de vestingwerken van de stad weinig functioneel meer. Ze werden vooral ervaren als hinderlijk voor het verkeer en als een belemmering voor de stedelijke ontwikkeling. Het eerst verdwenen de nauwe poorten. De wallen verloren hun militaire functie. Ze werden inmiddels gewaardeerd als stadspark, waartoe het stadsbestuur reeds in de late 17de en in de 18de eeuw bomen erop had laten planten. In de tweede helft van de 19de eeuw werden op grote delen van de wallen nieuwe parken aangelegd. Zoals elders in Nederland werden deze parken aangelegd in de 'Engelse landschapstijl', gekenmerkt door slingerende paden en sterke contrasten tussen open

Ontwerp tot beplanting van een gedeelte vest aan de Boompoort.

1. Gringelgraacht
2. Noordhollands damwal
3. Bestrating Boormuur
4. Bacciere
5. Rookhuys
6. Hoek
7. Particuliere bebouwing
in onbebouwde eigendommen
8. Handelsvelden
9. Grove heesters
10. Syne
11. Bloemvelden
12. Opgaande boomen
13. Heurvelgen
14. Grasvelden
15. Zilbanken

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 110 120 130 140 150 160 170 180 190 200 210 220 230 240 250 260 270 280 290 300 310 320 330 340 350 360 370 380 390 400 410 420 430 440 450 460 470 480 490 500 510 520 530 540 550 560 570 580 590 600 610 620 630 640 650 660 670 680 690 700 710 720 730 740 750 760 770 780 790 800 810 820 830 840 850 860 870 880 890 900 910 920 930 940 950 960 970 980 990 1000

Ontwerp van de beplanting
van de vesting van de Boormuur
door de gemeente architect W.F. du Croix
in 1811

Het ontwerp tot beplanting van een gedeelte vest aan de Boompoort, ontworpen door gemeente architect W.F. du Croix
(Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

grasvlakten en dichte boompartijen, met daardoor panoramische uitzichten over het omringende landschap en soms een blik in de stad. In 1863 was aan de westkant de wal bij de Molenbuurt omgevormd tot een park, nadat men een deel al had afgegraven om de Nieuwesloot mee te dempen. Ten gevolge van deze activiteiten werd de Berger- of Geesterpoort in december 1863 afgebroken. Vijf jaar later werd ook de Kennemerpoort afgebroken. De naastgelegen wallen werden in 1873 geslecht en de grond werd gebruikt om de inmiddels verlaten lijnbanen tussen de Baanstraat en de Baangracht op te hogen voor de aanleg van de villawijk Kennemerpark.

In 1865 werd de Boompoort met bijbehorende portierswoning gesloopt. De veste werd gedeeltelijk afgegraven. Met het vrijgekomen zand werd o.a. de Kweeren, de sloot die rondom het Wildemanshofje liep, gedempt. Het ontwerp tot beplanting van dit deel van de veste in Engelse landschapsstijl was afkomstig van de gemeentearchitect W.F. du Croix. Lang heeft dit niet bestaan, want er werd al in 1879 een ijzergieterij gebouwd. Doordat het gebied van Schelphoek en omgeving zich naderhand steeds meer ontpopte als industriegebied, verdwenen ook de andere vestingwerken er onder industriële bebouwing. Langs de Tienenwal werd in 1865 een deel van het oude bolwerk eveneens van een plantsoen voorzien. Rond 1900 werd dit echter door de eindhalte van de Alkmaarse tram in beslag genomen. Ook werd in deze buurt een boomkwekerij aangelegd. Toen in 1880 besloten werd om een plantsoen aan te leggen op het af te graven deel van de vest tussen het Klein Nieuwland en de Compagniestraat (langs de Wildemanstraat), was voorlopig een einde gekomen aan de transformatie van de wallen tot plantsoenen.

Het Victoriepark was rond het midden van de 19de eeuw aangelegd. In 1876 werd

het Victoriabeeld opgericht, een neoklassiek monument ontworpen door F. Stracké. Hij had met het ontwerp in 1873 de eerste prijs gewonnen bij een wedstrijd ter gelegenheid van de 300-jarige herdenking van Alkmaars Ontzet. De vrouwspersoon heeft haar blik op het noorden gericht, de kant vanwaar de Spanjaarden aanvielen. In 1877 werd besloten het park te verfraaien.

Tuinarchitect Springer verzorgde in 1903 de huidige aanleg van het park.

Het beeld ter herinnering aan Alkmaars Ontzet in 1573. Het beeld en het hek werden vervaardigd naar een ontwerp van F. Stracké. Op de achtergrond bebouwing aan de Achterweg (Wageweg) (ca. 1900; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

HUIZEN AAN DE KANAALKADE EN HET KENNEMERPARK

Aan één zijde werden de wallen geheel verwijderd, namelijk aan de oever van het Noordhollands Kanaal waar men een laad- en loskade aanlegde. Op 30 augustus 1871

Kanaalkade met pakhuizen. Rechts wordt kaas geladen. Links worden vanaf een schip balen opgehesen (of andersom) (E.G. Verkade, ca. 1910; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

stelde het stadsbestuur verschillende nieuwe straatnamen vast. Daaronder bevond zich ook de naam Kanaalkade voor de pas afgegraven vest langs het Noordhollands Kanaal. Op deze gewilde locatie is daarna een reeks huizen, winkels en bedrijfspanden gerealiseerd. Eén van de oudste nog bestaande panden is het woonhuis Kanaalkade 54 uit 1872.

Een andere locatie waar men woningbouw realiseerde bij de voormalige wallen, is het Kennemerpark. De eigenaars van de voormalige lijnbaan 'De Visscherij' stelden in 1873 voor om van de vroegere banen direct achter de wal een geschikte woonplaats te maken voor de meer gegoede burgers, naar Haarlems voorbeeld. De Haarlemse tuinarchitect L.P. Zocher ontwierp een plan voor 29 woningen. Een deel van het gebied werd bestemd voor wegen en paden en langs de zuidzijde van de lijnbaan kwam een

verharde weg. De toegang tot de Zilverstraat werd verhard. Op het terrein mochten alleen villa's en herenhuizen komen die een hoge huur opbrachten. Slechts langs de Baanstraat mochten goedkopere woningen neergezet worden. Het nieuw aangelegde plantsoen met villabebouwing werd Kennemerpark genoemd. De eerste villa dateert uit 1874, zoals op de gevel staat vermeld. Het duurde nog twee decennia voor de villawijk geheel was volgebouwd.

De acht in 1892 en 1893 in het Kennemerpark gebouwde huizen. Links het huis 'Toussaint' (C. van der AA, ca. 1900; Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

BUNKERS UIT WOII

In Alkmaar zijn ook in de 20ste eeuw nog nieuwe verdedigingswerken opgericht. De Duitse bezetter heeft in WOII een viertal bunkers in en om de stad aangelegd, waarvan er twee nog over zijn.

In het plantsoen aan de Wilhelminalaan staat nog een telefoonbunker van het Duitse standaardtype R 616 (Regelbau 616 Grossschaltstelle). Deze bunker kwam hier in 1943 en was een bomvrij onderkomen voor een kleine telefooncentrale en een

kabelherstelploeg van 6 man met materieel. De bunker heeft wanden en daken van gewapend beton van 2 meter dikte en werd bestand geacht tegen een directe treffer door een bom van 500 kg. De kabels werden bij voorkeur op een diepte van twee meter ingegraven. De in de bunker 616 gelegerde eenheid herstelde in geval van storing, bijvoorbeeld een door een bom getroffen lijn, de verbinding. Daartoe beschikten men over diverse in de bunker opgeslagen materialen zoals kabelhaspels en meettoestellen. Aan de buitenzijde is de bunker voor camouflage voorzien van een gemetselde bakstenen schil, met nepramen. De daarin geschilderde kozijnen en gezellige gordijnen -compleet met geraniums- zijn praktisch geheel vervaagd. Langs de dakrand bevinden zich nog de bevestigingsogen voor camouflage-netten.

De andere nog resterende grote bunker in Alkmaar -onder het Kennemerbolwerk- is van het standaardtype R 617 en is ook een telefoonbunker. Deze is nog een slag groter dan die aan de Wilhelminalaan. Ondanks gemeentelijke plannen uit 1948 om beide bunkers te slopen, zijn ze als stille getuigen bewaard gebleven.

Boven: De bunker aan de Wilhelminalaan (B. Ulrich, 1984)

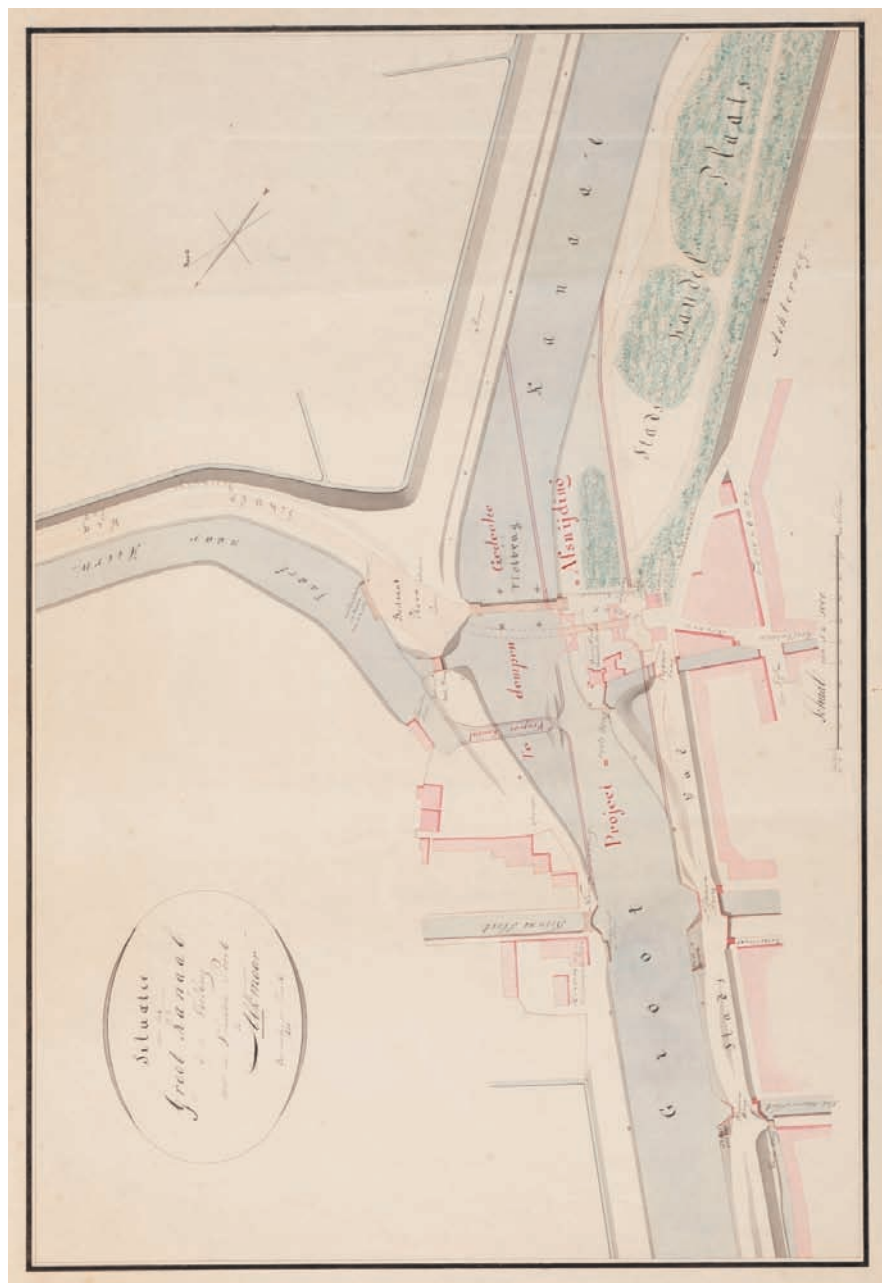
Onder: De Spermuur en bunker tussen het Ritsevoort en de Heilooërbrug vanaf de brug gezien (1945)

(beide afbeeldingen: Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

TENSLOTTE

Van de oudste vestingwerken van Alkmaar resteren ‘bovengronds’ alleen nog maar de vestinggrachten langs de Kanaalkade, de Lindegracht en de Oudegracht. Ondergronds zijn er echter nog vele archeologische resten van gedempte vestinggrachten, wallen en stadsmuren, poorten en torens. Het stadsbeeld wordt evenwel nog steeds in belangrijke mate bepaald door de beroemde vestingwerken van Adriaan Anthonisz uit 1573. Zij waren essentieel voor het weerstaan van het Spaanse Beleg en dit heeft de verdere ontwikkeling van Alkmaar in grote mate bepaald. De geuzenkreet ‘Van Alkmaar de Victorie!’ is nadien op meerdere aspecten van de stadsgeschiedenis van toepassing geweest.

Situatie van het Groot Kanaal bij de volbrug voor de Friese Poort te Alkmaar, opgemeten in Maart 1835 (Collectie Regionaal Archief Alkmaar)

LITERATUURLIJST

- Bitter, P. *Graven en begraven. Archeologie en geschiedenis van de Grote Kerk van Alkmaar* (Alkmaar, 2002).
- Bitter, P. *Opgegraven Vesten* (in: *Nieuwsbrief Afdeling Monumentenzorg en Archeologie, gemeente Alkmaar, Nummer 12, Augustus 2004*) (Alkmaar 2004)
- Fasel, W.A. *Alkmaar en zijne geschiedenissen, Kroniek van 1600-1813* (Alkmaar, z.j.).
- Feddes, F. *Merck toch hoe sterck, Monumenten van verdediging* (Amsterdam, 2004).
- Glasz, P.J., C.W. Bruinvis. *Verzamelde artikelen over Alkmaarse stadspoorten uit de Alkmaarsche Courant* (Alkmaar, feb-mrt 1908).
- Knevel, P. *Wakkere Burgers. De Alkmaarse schutterij 1400-1795* (Alkmaar, 1991).
- Rogge, C. *Vestingwandeling. Open Monumentendag Alkmaar* (Alkmaar, 1997).
- Rolf, R. *Duitse bunkers in Nederland* (Amsterdam, 1979).
- Schaeffer, I., et al. *Alkmaar Ontzet 1573-1973* (Alkmaar, 1973).
- Stichting Menno van Coehoorn. *Vesting; Vier eeuwen vestingbouw in Nederland* (Utrecht, 1996).
- Westenberg, S. *Ruimtelijke veranderingen aan de wallen en bolwerken van Alkmaar van 1814 tot 1914* (bijvaksriptie; Amsterdam 1984)
- Westra, F. *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604* (Alphen aan den Rijn, 1992).
- Wortel. Th. P. H. *Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving* (Alkmaar)